

PSIXIK RIVOJLANISHNING ASOSIY QONUNIYATLARI

ATMU (PhD) dotsent o`qituvchisi
Egamberdiyev Farhod To`xtayevich

Ibrohimamin@mail.ru

ATMU asistent o`qituvchisi

Ruzikulova Laylo

laylorozikulova@gmail.com

ATMU boshlang`ich ta`lim

yo`nalishi 1-kurs talabasi

Mahmamayusupova Sevinch

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada inson psixik rivojlanishining fundamental qonuniyatlari, rivojlanishning davriyligi, notekisligi hamda differentsiatsiya va integratsiya jarayonlari tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi — shaxs shakllanishida biologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’sirini hamda rivojlanishni harakatga keltiruvchi ichki qarama-qarshiliklarni yoritib berishdan iborat. Shuningdek, L.S. Vigotskiyning ta’siri ko‘rib chiqiladi. Bu ishda psixik rivojlanishning asosiy qonuniyatlari, ularning mazmun-mohiyati va inson shaxsining shakllanishidagi o‘rni yoritilgan. Psixik rivojlanish jarayoni uzluksiz, bosqichma-bosqich kechadigan hamda biologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladigan murakkab jarayon sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, rivojlanishning notekisligi, individual farqlarning mavjudligi, faoliyat va muloqotning hal qiluvchi roli kabi asosiy qonuniyatlar ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Psixologiya, ontogenez, geteroxronlik, differentsiatsiya, yaqin rivojlanish zonasi, ijtimoiy muhit.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются фундаментальные закономерности психического развития человека, такие как цикличность, неравномерность, а также процессы дифференциации и интеграции. Цель статьи — осветить взаимодействие биологических и социальных факторов в формировании личности и внутренние противоречия, движущие развитием. Также рассматривается влияние обучения на развитие в рамках концепции Л.С.

В данной работе рассматриваются основные закономерности психического развития, их сущность и роль в формировании личности человека. Процесс психического развития анализируется как непрерывный, поэтапный и сложный процесс, возникающий в результате взаимодействия биологических и социальных факторов. Также на научной основе рассматриваются такие

ключевые закономерности, как неравномерность развития, наличие индивидуальных различий, а также решающая роль деятельности и общения.

(Ключевые слова): Психология, онтогенез, гетерохронность, дифференциация, зона ближайшего развития, социальная среда.

ABSTRACT

This article analyzes the fundamental laws of human mental development, including cyclicity, unevenness, and the processes of differentiation and integration. The purpose of the article is to highlight the interaction of biological and social factors in personality formation and the internal contradictions that drive development. Additionally, it examines the impact of education on development within the framework of L.S. Vygotsky's "zone of proximal development" concept. This paper examines the main закономерности (laws/patterns) of psychological development, their essence, and their role in the formation of human personality. The process of psychological development is analyzed as a continuous, stage-by-stage, and complex process that arises from the interaction of biological and social factors. In addition, key patterns such as uneven development, the existence of individual differences, and the decisive role of activity and communication are considered on a scientific basis.

(Keywords): Psychology, ontogenesis, heterochrony, differentiation, zone of proximal development, social environment.

KIRISH

Inson hayoti davomida sodir bo'ladigan o'zgarishlar shunchaki vaqt o'tishi emas, balki murakkab psixik taraqqiyot mahsulidir. Psixik rivojlanish — bu miqdoriy o'zgarishlarning sifat o'zgarishlariga aylanishi, yangi qobiliyat va xususiyatlarning paydo bo'lishi jarayonidir. Zamonaviy psixologiya fanida ushbu jarayonni boshqaradigan bir qator o'zgarish qonuniyatlari mavjud. Psixik rivojlanish shunchaki miqdoriy o'zgarish emas, balki shaxsning sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishidir. Psixologiya bu jarayonni belgilab beruvchi muhim qonuniyatlari mavjud.

Psixika - subyektning haqiqiy obyektiv shakli bo'lib hisoblangan materiyaning yuqori tashkiliy xususiyatidir. Insonning ma'naviy shakllanishi umimg qalb xislatlarining boshqarilish majmuyidir. Ya'ni obyektiv olam ta'sirlarini subyektiv tarzda inson miyasida aks ettirilishi ham tushiniladi. Psixikaning ontogenezdagi rivojlanishi — inson tug'ilgan vaqtdan boshlab voyaga yetgunga qadar murakkab psixik rivojlanish yoshidan o'tadi. Tashqi faoliyatni ichki faoliyatga ta'siri, aks etishi bu tashqi faoliyat oldindan mavjud bo'lgan "rejalashtirilgan ong" ga ko'chib o'tishi degani emas; bu shunaqangi jarayonki unda o'sha ichki plan shakllanadi. Ongning o'ziga xos rivojlanishida inson alohida harakatlarni bajarishidan, bir maqsadga qaratilgan, rejalashtirilgan faoliyatga o'tadi. Shu holda, sergaklikning butun holati yaxlit "ong

oqimi” yuzaga keladi, bu bir faoliyatdan boshqa bir faoliyatga o`tishini anglatadi. “Ong butun borliqni faol aksi sifatida, insonning amaliy faoliyatini uni o`rab turgan olamda, muhitda tartibga solib turadi”.

TADQIQOT METOD VA METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot ishida psixik rivojlanishning asosiy qonuniyatlarini chuqur o`rganish va tahlil etish maqsadida umumilmiy hamda maxsus psixologik metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Jumladan, nazariy tahlil metodi orqali psixologiya fanida mavjud ilmiy adabiyotlar, konsepsiyalar va yondashuvlar tizimli ravishda o`rganildi va umumlashtirildi. Taqqoslash metodi yordamida turli psixologik maktablar va nazariyalarning psixik rivojlanish qonuniyatlariga oid qarashlari o`zaro solishtirildi.

Shuningdek, kuzatish metodi orqali shaxs rivojlanishining turli bosqichlarida psixik jarayonlarning namoyon bo`lish xususiyatlari o`rganildi. Faoliyat mahsullarini tahlil qilish metodi esa insonning intellektual va emotsional rivojlanish darajasini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Tadqiqot jarayonida rivojlanishning individual xususiyatlarini aniqlash maqsadida diagnostik yondashuvlardan ham foydalanildi.

Mazkur ishning metodologik asosini psixik rivojlanishning deterministik, tizimli va faoliyatga yo`naltirilgan yondashuvlari tashkil etadi. Xususan, psixik rivojlanish biologik va ijtimoiy omillarning o`zaro ta`siri natijasida yuzaga kelishi haqidagi g`oyalar asos qilib olindi. Shuningdek, shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va muloqotning hal qiluvchi roli, hamda yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasiga tayangan holda tahlillar olib borildi. Tadqiqot natijalari psixik rivojlanish jarayonining qonuniyatlarini yanada chuqurroq anglash, shuningdek, ta`lim va tarbiya jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko`rsatdiki, psixik rivojlanish murakkab, ko`p omilli va qonuniyatlarga asoslangan jarayon bo`lib, u biologik hamda ijtimoiy omillarning uzviy o`zaro ta`siri natijasida shakllanadi. O`rganishlar davomida rivojlanishning uzluksizligi va bosqichma-bosqichligi asosiy qonuniyatlardan biri sifatida namoyon bo`ldi. Har bir yosh bosqichida psixik jarayonlarning o`ziga xos rivojlanish dinamikasi kuzatildi.

Natijalarga ko`ra, psixik rivojlanishning geteroxronligi, ya`ni turli psixik funksiyalarning notekis rivojlanishi aniqlandi. Bu holat ayniqsa bolalik davrida yaqqol namoyon bo`lib, ayrim funksiyalar tez rivojlanar ekan, boshqalari nisbatan sekin shakllanishi kuzatildi. Shuningdek, differentsiatsiya jarayoni natijasida psixik funksiyalar tobora murakkablashib, ixtisoslashuvi kuchayib borishi qayd etildi. Tadqiqot jarayonida individual farqlarning mavjudligi ham muhim natija sifatida e`tirof etildi. Har bir shaxsning rivojlanish sur`ati, qiziqishlari va psixik xususiyatlari o`ziga xos ekanligi aniqlanib, bu holat ta`lim va tarbiya jarayonida individual

yondashuv zarurligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, ijtimoiy muhit va muloqotning, ayniqsa, yaqin rivojlanish zonasi doirasida tashkil etilgan o'qitish va tarbiya jarayonining psixik rivojlanishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Muhokamalar jarayonida olingan natijalar psixologiya fanidagi mavjud nazariy qarashlar bilan solishtirildi va ularning o'zaro uyg'unligi aniqladi. Xususan, psixik rivojlanishda faoliyatning yetakchi roli, ijtimoiy muhitning ta'siri hamda rivojlanishning tizimliliigi haqidagi ilmiy g'oyalar tadqiqot natijalari bilan tasdiqlandi. Shu asosda, ta'lim-tarbiya jarayonini shaxsning yosh va individual xususiyatlariga mos holda tashkil etish zarurligi yana bir bor asoslab berildi. Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari psixik rivojlanish qonuniyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qilib, pedagogik va psixologik amaliyot uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Differensiatsiya (Tabaqalanish) - bu jarayon davomida dastlab bir xil bo'lgan hujayralar tuzilishi va funksiyasi jihatidan farqlana boshlaydi. Masalan, bitta zigotadan (urug'langan tuxum hujayradan) asab hujayralari, mushak hujayralari va qon hujayralari paydo bo'lishi differentsiatsiyadir. Integratsiya (Birlashuv) – bu differentsiatsiyaga teskari, lekin u bilan parallel chiquvchi jarayondir. Differentsiatsiyalashgan (ixtisoslashgan) hujayralar va a'zolar yagona bir butun organizm sifatida ishlashini ta'minlaydi.[42-45] Vigotskiy o'z asarlarida har bir davrning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur ilmiy ta'riflay olgan. Eng muhim shaxs ruhiyatidagi yangilanishlar haqida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega mulohazalar bildirgan[36]. Vigotskiyning aytishicha, "Ong – bu o'ziga xos reallikka refleksiya". Ong faqatgina jamiyat ongi va tili mavjud bo'lgandagina mavjud bo'lishi mumkin. Ong tug'ma bo'lmaydi yokki tabiat tomonidan beriladi balki u jamiyatda rivojlanadi. Har qanday tirik organizm uni o'rab turgan muhitga o'zaro munosabati bilan xarakterlanadi. O'zaro munosabatning buzilishi muhit va shaxs o'rtasidagi nomutanosiblikni keltirib chiqaradi.[42 - 43]

Tadqiqot natijalari psixik rivojlanishning tizimli xarakterga ega ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Ya'ni, psixik jarayonlar alohida-alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda, yagona tizim sifatida rivojlanadi. Masalan, tafakkur, nutq, xotira va diqqat jarayonlari bir-birini to'ldiradi va rivojlanish jarayonida o'zaro ta'sir ko'rsatadi. Bu esa rivojlanishning integrativ xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Qo'lga kiritilgan natijalar rivojlanish jarayonida miqdoriy o'zgarishlarning sifat o'zgarishlariga aylanishi qonuniyatini ham tasdiqlaydi. Ya'ni, dastlab oddiy psixik reaksiyalar asta-sekin murakkab aqliy faoliyat shakllariga o'tadi. Bu jarayon ayniqsa bolalik davrida yaqqol namoyon bo'lib, o'yin faoliyatidan o'quv faoliyatiga o'tishda kuzatiladi.

Tadqiqot davomida psixik rivojlanishda faoliyatning yetakchi roli alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqladi. Har bir yosh davrida yetakchi faoliyat turi mavjud bo'lib, u shaxsning psixik rivojlanish yo'nalishini belgilaydi. Masalan, maktabgacha yoshda o'yin faoliyati, maktab yoshida esa o'quv faoliyati asosiy rivojlantiruvchi omil

sifatida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, faoliyatni to‘g‘ri tashkil etish psixik rivojlanishni jadallashtiruvchi muhim omil hisoblanadi. Natijalar shuni ham ko‘rsatdiki, psixik rivojlanish jarayonida yaqin rivojlanish zonasi doirasida tashkil etilgan ta‘lim yuqori samaradorlikka ega. Bola mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni kattalar yoki tengdoshlar yordamida bajarishi orqali yangi bilim va ko‘nikmalarni egallaydi. Bu esa o‘qitish va tarbiya jarayonini rivojlanishdan oldinda olib borish zarurligini asoslaydi.

Muhokamalar jarayonida psixik rivojlanishning ijtimoiy shartlanganligi masalasi ham keng yoritildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy muhit, xususan, oila, ta‘lim muassasalari va ijtimoiy munosabatlar tizimi shaxs rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ijobiy psixologik muhit shaxsning erkin va barqaror rivojlanishini ta‘minlasa, salbiy muhit rivojlanishda turli cheklanishlar va muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shuningdek, psixik rivojlanish jarayonining plastiklik xususiyati ham muhim natijalardan biri sifatida qayd etildi. Bu xususiyat shuni anglatadiki, shaxs rivojlanishi ma‘lum darajada tashqi ta‘sir orqali o‘zgartirilishi va yo‘naltirilishi mumkin. Bu esa pedagogik ta‘sirning imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy ta‘lim tizimida psixik rivojlanish qonuniyatlarini inobatga olish yetarli darajada emas. Shu bois, ta‘lim jarayoniga individual yondashuvni kuchaytirish, rivojlantiruvchi ta‘lim texnologiyalarini keng joriy etish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, bolalarning qiziqishlari, qobiliyatlari va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘qitish samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Umumiy muhokamalar asosida aytish mumkinki, psixik rivojlanish qonuniyatlarini chuqur o‘rganish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu qonuniyatlar asosida tashkil etilgan ta‘lim-tarbiya jarayoni barkamol, mustaqil fikrlovchi va ijtimoiy faol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalariga asoslanib, psixik rivojlanish inson shaxsining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan murakkab, ko‘p bosqichli va ko‘p omilli jarayon ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Psixik rivojlanishning asosiy qonuniyatlari — uzluksizlik, bosqichma-bosqichlik, geteroxronlik, differentsiatsiya va integratsiya, shuningdek, biologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta‘siri — shaxs taraqqiyotining ichki mexanizmlarini belgilovchi muhim omillar sifatida namoyon bo‘ldi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, psixik rivojlanish jarayoni nafaqat tabiiy-biologik yetilish bilan bog‘liq, balki ijtimoiy muhit, ta‘lim va tarbiya tizimi bilan uzviy aloqada kechadi. Ayniqsa, ijtimoiy omillarning ustuvorligi, ya‘ni shaxsning muloqot, faoliyat va ijtimoiy tajriba orqali shakllanishi psixologik rivojlanishning asosiy

yo‘nalishlarini belgilaydi. Shu nuqtai nazardan, ta‘lim-tarbiya jarayonining ilmiy asosda tashkil etilishi psixik rivojlanishni jadallashtiruvchi muhim vosita ekanligi isbotlandi. Shuningdek, psixik rivojlanishning notekisligi va individual xususiyatlarga egaligi ta‘lim jarayonida differensial va individual yondashuvni qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi. Har bir shaxsning o‘ziga xos rivojlanish sur‘ati, qobiliyati va ehtiyojlarini inobatga olgan holda tashkil etilgan pedagogik jarayon yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi. Bu esa zamonaviy ta‘lim tizimida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqot natijalari yaqin rivojlanish zonasida doirasida olib borilgan ta‘limning yuqori samaradorligini ham tasdiqladi. Ya‘ni, shaxsning mavjud imkoniyatlari va potensial rivojlanish darajasi o‘rtasidagi farqni hisobga olib tashkil etilgan o‘qitish jarayoni yangi bilim, ko‘nikma va malakalarning samarali o‘zlashtirilishiga xizmat qiladi. Bu esa rivojlantiruvchi ta‘lim konsepsiyasining ilmiy asoslanganligini yana bir bor tasdiqlaydi. Bundan tashqari, psixik rivojlanishning tizimliliigi va plastiklik xususiyati pedagogik ta‘sirning keng imkoniyatlarini ochib beradi. To‘g‘ri tashkil etilgan ta‘lim va tarbiya jarayoni orqali shaxsning intellektual, emotsional va ijtimoiy jihatlari kompleks ravishda rivojlantirilishi mumkin. Shu bilan birga, salbiy ijtimoiy muhit yoki noto‘g‘ri pedagogik yondashuv psixik rivojlanishda turli og‘ishlar va muammolarni keltirib chiqarishi ehtimoli mavjudligi ham qayd etildi.

Umumiy xulosa qilib aytganda, psixik rivojlanish qonuniyatlarini chuqur o‘rganish va ularni amaliyotda qo‘llash zamonaviy pedagogika va psixologiyaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu qonuniyatlarga tayangan holda tashkil etilgan ta‘lim-tarbiya jarayoni barkamol, mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy faol va ijodkor shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari psixologiya va pedagogika fanlari rivojiga muayyan hissa qo‘shib, kelgusida olib boriladigan ilmiy izlanishlar uchun nazariy va metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. A.K.Shamshetova, R.N.Melibayeva, X.E.Usmanova, I.O.Xaydarov “Umumiy psixologiya” .[51-52]
2. P.I.Ivanov, M.E.Zufarova ”Umumiy psixologiya”[49 – 50]
3. E.G`.G`oziev “Ontogenez psixologiyasi”[36]
4. A. To'xtayev "Umumiy biologiya"[42-45]
5. A. Zikiryoiev, A. To'xtayev, I. Azimov. "Biologiya: Sitologiya va genetika asoslari" [80-84]
6. Abdullaeva N. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 256 b.
7. Karimova V. M. Psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 320 b.
8. Qodirov B. R. Rivojlanish psixologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2019. – 280 b.
9. Tursunov S. Pedagogika asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2020. – 240 b.

10. Yo‘ldoshev J. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: Sharq, 2017. – 300 b.
11. Piaget J. The origins of intelligence in children. – New York: International Universities Press, 1952. – 419 p.
12. Vygotsky L. S. Mind in society. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

